

Žydrūnė Šalaviejtė – filologijos krypties doktorantė
Moksliniai interesai: leksinė semantika, leksikografija,
kognityvinė lingvistika
El. paštas: z.salaviejute@gmail.com

Žydrūnė Šalaviejtė – PhD student in philology
Research interests: lexical semantics, lexicography, cognitive
linguistics
E-mail: z.salaviejute@gmail.com

Žydrūnė Šalaviejtė
Klaipėdos universitetas

LIETUVIŲ KALBOS ENTOMONIMAI: NOMINACIJA IR MOTYVACIJOS MODELIAI

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjami lietuvių kalbos liaudiški entomonimai (vabzdžių pavadinimai). Remiamasi kompleksinio lingvistinio tyrimo metodologine praktika, kai derinami semasiologiniai ir onomasiologiniai leksikos tyrimo būdai. Pagrindiniai empirinės medžiagos šaltiniai – LKŽe ir trylika tarmių žodynų. Išsami leksikografijos šaltinių analizė padėjo nustatyti entomonimų teminės grupės aprėptį. Entomonimai tiriami kaip nominacijos ir motyvacijos proceso rezultatai. Nustatytas santykis tarp motyvuotų ir nemotyvuotų entomonimų teminės grupės narių, dominuojančios nominacijos rūšys, būdai, priemonės, svarbiausi motyvacijos požymiai bei motyvacijos modelių įvairovė. **PAGRINDINIAI ŽODŽIAI:** entomonimai (vabzdžių pavadinimai), semasiologija, onomasiologija, nominacija, motyvacija, motyvacijos modelis.

Abstract

The article presents an analysis of Lithuanian folk entonyms (insect names). The methodological approach is based on complex linguistic research, where semasiological and onomasiological aspects are combined. The main sources of empirical material are the LKŽe and 13 dialect dictionaries. Detailed analysis of lexicographical sources helped to establish the boundaries of the thematic group of entonyms. Entonyms are studied as the result of a nomination and motivation process. The analysis helped to determine the relationship between motivated and unmotivated members of the thematic group, the dominant nomination types, ways, instruments, the most important features of motivation, and the variety of models of motivation.

KEY WORDS: entonyms (insect names), semasiology, onomasiology, nomination, motivation, model of motivation.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v28i0.2405>

Įvadas

Šiuolaikinė kognityvinė semantika, onomasiologija, etnolingvistika ypatingą dėmesį skiria nominacijos ir motyvacijos procesams modeliuoti bei interpretuoti (Kosh, Marzo 2007; Horecký 2007; Panther, Radden 2011; Mendoza Ibáñez, Masegosa 2014; Kos 2019; Kovalyk, Tymochko 2020; Селиванова 2011 ir kt.). Dalis tokių tyrimų skirta zoonimų (gyvūnų pavadinimų) analizei (Alinei 2005; Goudi 2011; Wierzbicka 2013; Shvets 2020; Коновалова 2014 ir kt.). Empiriniai tyrimai rodo, kad gyvūnai yra pavadinami visose pasaulio kalbose (Berlin 1992, 17). Lietuvių kalbotyroje nominacijos ar motyvacijos problemas analizuojančių zoonimų tyrimų nėra daug (pvz., Lisinskaitė 2003; Smetona 2015; Šalaviejtė 2019). Lietuviški entomonimai¹, arba vabzdžių pavadinimai, kaip viena iš zoonimų teminės grupės² (TG) sričių – itin mažai tyrėjų dėmesio sulaukęs objektas. Vertingos informacijos apie kai kurių vabzdžių pavadinimus galima rasti terminologų, etimologų, etnolingvistų, etnologų, mitologų darbuose (Lipskienė 1975, 252–253; Dundulienė, Ščemeliovas 1979, 125–126; Sabaliauskas 1990; Toporov 2000; Macijauskaitė 2004; Vaitkevičienė 2008; Witczak 2011; Jasiūnaitė 2010, 303–333; Aukšoriūtė 2016; Михайлов, Цивьян 2009). Bazinė entomonimų TG aprėptis³ teikiama *Sisteminiamie lietuvių kalbos žodyne* (SistŽe 6.5.1). Geolingvistiniu aspektu apie kai kuriuos vabzdžių pavadinimus informacijos teikia *Lietuvių kalbos atlasas*⁴ (LKA I, 156–160, 172; žemėl. nr. 84–86, 99). Įvertinus minėtų šaltinių medžiagą, paaiškėjo, kad kompleksinės lietuvių kalbos entomonimų analizės, apimančios jų sisteminių santykių, nominacijos ir motyvacijos sritis, lietuvių kalbotyroje nėra.

Šio straipsnio tyrimo objektas – lietuvių kalbos liaudiški vabzdžių pavadinimai⁵. Pagrindiniai empirinės medžiagos šaltiniai – *Lietuvių kalbos žodynas*⁶ (LKŽe), trylika lietuvių kalbos tarminių žodynų (žr. šaltinių sąrašą). Medžiaga papildyta⁷ *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* (BŽ), *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (DŽe), *Sinonimų žodyno* (SŽe) duomenimis. Papildomos informacijos apie

¹ Gr. *entomon* ‘vabzdys’.

² Laikomasi požiūrio, kad nustatyti ir ištirti nominacijos bei motyvacijos procesus geriausia analizuojant medžiagą teminės grupės ribose.

³ Kartu teikiami bendrinėje kalboje ir tarmėse vartojami pavadinimai, moksliniai terminai, trūksta informacijos apie pavadinimų funkcionavimą.

⁴ Karkvabalio, laumžirgio, drugio, svirplio, žiogo, bičių motinos, trano tarminių pavadinimų sąrašai ir paplitimo žemėlapiai.

⁵ Liaudiški entomonimai, vartojami buitinėje kalboje, tarmėse. Jiems nepriklauso moksliniai vabzdžių pavadinimai.

⁶ Straipsnyje vartojamos vietovių santrumpos kaip LKŽe.

⁷ Daugiausia vabzdžių identifikavimo, sisteminių semantinių santykių problemoms spręsti.

retesnius ar mažiau leksikografijos šaltiniuose paliudytus entomonimus ieškota LKŽ *Papildymų kartotekoje* (LKŽPpKe)⁸.

Tyrimo tikslas – remiantis lietuvių kalbos leksikografijos šaltinių duomenimis, nustatyti entomonimų teminės grupės aprėptį, entomonimams būdingus nominacijos tipus ir būdus, rūšis bei priemones, motyvacijos modelių įvairovę. Kitaip tariant, šio tyrimo siekis – išanalizuoti lietuvių kalbos entomonimus kaip nominacijos ir motyvacijos procesų rezultatus.

Remiamasi kompleksinio lingvistinio tyrimo metodologine praktika, kai vienos TG nariai tiriami semasiologiniu ir onomasiologiniu aspektais. Semasiologinė analizė pagrįsta leksemų sisteminių semantinių santykių tyrimu. Onomasiologinė analizė apima du etapus – nominacijos ir motyvacijos tyrimą. Empirinė medžiaga sisteminama pagal nominacijos tipus, rūšis, būdus ir priemones, o motyvacijos požymiai, motyvacijos modeliai bei jų kūrimo principai nustatomi, taikant keliapakopę (laipsniškai gilėjančią⁹) skirtingų abstrakcijos lygmenų analizę (plačiau žr. Lubienė 2014, 168; Lubienė 2015, 78).

Tyrimo aktualumą ir naujumą lemia kompleksinis (holistinis) požiūris į objektą. Lietuvių kalbotyroje iki šiol nėra fiksuotas entomonimų skaičius, nenustatyta, kokios vabzdžių rūšys (gentys) aktualizuojamos šnekamojoje kalboje, netirtas santykis tarp motyvuotų ir nemotyvuotų TG narių, nežinoma, kokie nominacijos tipai, rūšys, būdai, priemonės dominuoja, nenustatyti motyvacijos požymiai bei juos jungiantys kognityvieji motyvacijos modelių kūrimo principai¹⁰. Tyrimas aktualus ir dėl ankstesnių – fitonimų (Gritėnienė 2006), mikonimų (Lubienė 2015), somatonimų (Lubienė, Pakalniškienė 2018; Lubienė, Pakalniškienė 2020), kaip motyvuotosios konkrečiosios lietuvių kalbos leksikos, tyrimų tąsos: remiantis tais pačiais kompleksinės lingvistinės analizės principais, tiriant įvairias TG, tikslinamos, gilinamos, pagrindžiamos metodologinės nuostatos. Nominacijos ir motyvacijos rezultatų interpretavimas sudaro prielaidas nustatyti ryšius tarp kognicijos ir kalbos, etninės sąmonės ypatumus (etnolingvistinį pasaulėvaizdį), išryškinti konceptualiąsias žinių struktūras (plg. Селиванова 2011, 82–83). Empirinės medžiagos rinkimą ir analizę iš leksikografijos šaltinių vis dar apsunkina automatizuotų paieškos funkcijų trūkumas, todėl tokia metodologija turi tęstinę tarpdisciplininę praktinę naudą, kuri tolesniuose tyrimų

⁸ Laikomasi nuomonės, jog keliolikoje skirtingų žodynų pateikiama medžiaga leidžia rekonstruoti išsamesnį leksikos (ypač onomasiologijos) lygmeniu fiksuojamą pasaulėvaizdį (plg. Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017, 31).

⁹ Analizė vykdoma iš *apačios į viršų* principu.

¹⁰ Į šiuos klausimus lietuvių kalbotyroje iki šiol nebuvo atsakyta nei apie vabzdžių, nei apskritai apie gyvūnų pavadinimus. Žinoma, tyrimo rezultatai suvokiami kaip apytikriai, kadangi remiamasi ribotu šaltinių kiekiu. Pasirinkus kitus atrankos kriterijus, tyrimo metodologiją, rezultatai galėtų kiek pakisti, tačiau daroma prielaida, kad toks tyrimas atspindi bendrąsias tendencijas.

etapuose galėtų būti taikoma sudarant ontologijas, tezausus, žodžių tinklus (žr. Moerdijk 2008; Zhabotynska 2010).

1. Lietuvių kalbos liaudiškų entomonimų teminės grupės aprėptis

Vienas iš tyrimo uždavinių – nustatyti lietuvių kalbos entomonimų korpusą. Šis uždavinys nėra paprastas, kadangi semantinis domenas VABZDYS – sudėtingas. Vabzdžiai – gausiausia gyvūnų klasė planetoje, jų vystymasis susideda iš kelių stadijų¹¹, kiekvienoje stadijoje vabzdys gali gyventi skirtingoje terpėje, turėti kitokius mitybos šaltinius, daryti nevienodą poveikį žmogaus aplinkai. Įvairių kalbinių bendruomenių lauko tyrimai rodo, kad filogenetiškai nesusiję gyvūnai (pvz., šliužai, voragyviai, šimtakojai, kai kurie varliagyviai, ropliai ir kt.) gali būti priskiriami tam pačiam semantiniam domenui VABZDYS (Berlin 1992, 267; Santos-Fita, Costa-Neto, Sciavetti 2011, 590).

Šiame darbe domeno VABZDYS nariais laikomi tie mokslinės vabzdžių (*Insecta*) klasės gyviai, kurie lietuvių kalbos sistemoje turi liaudiškus pavadinimus¹². Tirtuose leksikografijos šaltiniuose užfiksuota per 300 invariantinių entomonimų¹³.

Abstrakčiausios entomonimų TG leksemos yra *vabzdys* ir *vabalas*¹⁴. Jos abi turi darybinių ir leksinių sinonimų, formaliųjų variantų (pvz.: *vabalas* ‘vabzdys kietais antsparniais’ (BŽ): *būžys*/ *būžys*, *liulys 1*, *vābuolė*; *vabzdys* ‘mažas nariuotakojis, turintis tris poras kojų, kartais ir sparnus’ (BŽ): *liuliukas*, *liulys 2*, *vabalas 2*, *vabzdėlė* ir kt.). Kiti vabzdžių TG entomonimai įvardija atskirų rūšių (genčių) VABZDŽIŲ domeno gyvius. Šie pavadinimai sudaro 30 leksinių ir darybinių sinonimų eilių: bičių (32), karkvabalių (26), boružių (22), laumžirgių (20), utėlių (19), musių (17), žiogų (17), kinivarpų (13), sparvų (11), jonvabalių (10),

¹¹ Paprastai iš 3–4, t. y. kiaušinėlio, lervos (vikšro), lėliukės ir suaugėlio.

¹² Tirtuose leksikografiniuose šaltiniuose jų vartojimas iliustruojamas sakiniais iš konkrečių vietovių. Jei vartoseną liudijančių pavyzdžių nepateikia nė vienas šaltinis, tokia leksema netiriama. Šiuo tyrimu nesiekama pateikti viso lietuvių kalbos vabzdžių pavadinimų sąrašo. Neabejojama, jog leksinės semantinės sistemos narių tiksliai suskaičiuoti neįmanoma dėl nuolatinio kalbos kitimo, atsinaujinimo, atvirumo, priklausymo nuo nekalbinių dalykų. Kaip nurodo Evalda Jakaitienė, „leksinei semantinei sistemai ypač būdinga savybė skaidytis į tam tikrus posistemius, šiems – į grupes, o joms – į pogrupius, ribos tarp įvairių mikrosistemų dažnai neryškios ir nusakyti jų tipą ir tarpusavio santykius kartais labai sunku“ (Jakaitienė 2009, 91).

¹³ Invariantinių entomonimų laikoma įvairių formaliųjų akcentinių, fonetinių, morfologinių variantų turinti leksema (pvz.: *mūsė* / *musė* / *musià* / *musis*; *širšė* / *širšė* / *širšis* / *širša*; *skruzdelė* / *skruzdelė* / *skruzėlė* / *skrugdelė*).

¹⁴ Siejantčius visus arba tam tikrą dalį entomonimų. Vabzdys ir vabalas gali reikšti tą patį, pvz.: *vabalas* ‘2. bet koks vabzdys’ (LKŽe, BŽ, ZnŽ III 544, VdškŽ 864), *vabalas* ‘1. bet koks vabzdys’ (SŽe, ŠVŽŽ II 395), *vabalėlis* dem. ‘bet koks vabzdys’ (ŠVŽŽ II 395) / *vabuolėlis* dem. ‘bet kuris vabzdys’ (DvŽ II 458).

skruzdėlių (9), kurklių (8), mėsľavabalių (8), širšių (8), uodų (8), drugių (7), žabalių (7), blakių (6), gylių (6), svirplių (6), amarų (5), kolorado vabalų (5), vapsvų (4), tarakonų (4), aklių (3), auslindų (3), kamanių (3), kandžių (3), mašalų (3), blusų (2). Sinonimų eilių visuma atliepia liaudiškąją rūšinę vabzdžių ir vabalų kategorizaciją¹⁵.

2. Lietuvių kalbos entomonimų nominacijos tipai, būdai, rūšys ir priemonės

Kaip nominacijos proceso dalis, dažniausiai nagrinėjama žodžių daryba, bet onomasiologiniu aspektu nominacija apima ir žodžių skolinimąsi iš kitų kalbų bei semantinius pokyčius vidinėje kalbos sistemoje (Fernández-Domínguez 2019, 2). Sinchroniškai entomonimų onomasiologinė sistema susideda iš nemotyvuotojo ir motyvuotojo¹⁶ nominacijos tipų.

2.1. Nemotyvuotosios nominacijos tipui priklauso apie 16 proc. nominatėmų (51). Pagal patekimą į kalbos sistemą, aptariamąsios nominatėmos yra vidinio (70 %) ir išorinio (30 %) nominacijos būdų.

Žvelgiant į vidinio nominacijos būdo nominatėmas (36) kilmės aspektu, išryškėja lietuvių kalbos entomonimų chronologija¹⁷: daugiausia nominatėmų priklauso indoeuropietiškamam sluoksniui, pvz.: *bītė* / *bitė*, *mūsė* / *musė*, *trānas*, *vapsvā*, *vābalas*¹⁸; baltų–slavų sluoksniui: *blusā*; keletas baltų sluoksniui, pvz.: *skruzdėlė*, *sparvā* / *spārva*, *úodas*; lietuvių kalbos sluoksniui, pvz.: *žiógas*, *vabzdys*¹⁹. Prie vidinio nominacijos būdo nominatėmų skiriami ir neaiškios kilmės entomonimai, pvz.: *borūžė*²⁰, *māšalas*. Paprastai vidinio nominacijos būdo entomonimai yra vartojami bendrinėje kalboje (ir mokslinėje terminijoje), gausiai paliudyti tirtuose leksikografijos šaltiniuose iš įvairių tarminių plotų²¹.

¹⁵ Vabzdžių liaudies kategorizacijos principų analizė, liaudies kategorizacijos ir mokslinės klasifikacijos sugretinimas, prototipinių VABZDŽIŲ domeno suvokinių tyrimas laikoma šio darbo perspektyva.

¹⁶ Kitaip – pirminė ir antrinė nominacija, dėl terminų žr. Lubienė 2015, 24–25.

¹⁷ Entomonimų chronologija nustatyta remiantis klasikinių etimologinių žodynų (pvz.: Buck 1949; LEW; PEŽ; SEJL) ir elektroninės *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazės* (LKEŽDB) duomenimis. Šiam tyrimui aktualios tik kiekybinės nemotyvuotosios nominacijos entomonimų tendencijos, probleminiai vabzdžių pavadinimų kilmės klausimai nesprenžiami.

¹⁸ Baltų, slavų ir germanų bendrybė (Sabaliauskas 1990, 36).

¹⁹ Lietuvių kalbos naujadaras, kurį į kalbos sistemą įvedė Jonas Jablonskis (Sabaliauskas 1990, 292).

²⁰ Šaltiniai neteikia aiškinimų, todėl etimologija nežinoma. Plg. rum. *buburúzá* 'boružė' (Popescu-Sireteanu 1980, 533–536), alb. *buburezë* 'jonvabalis' (Boerescu 2000, 195).

²¹ Nemotyvuotosios vidinės nominacijos būdo leksemos yra fiksuojamos didžiojoje dalyje tirtų žodynų, sudaro bendratautės leksikos sluoksnį, todėl jos pateiktos nenurodant leksikografijos šaltinių santrumpų.

Tarp išorinio²² nominacijos būdo nominatamų (15) dominuoja slavizmai, pvz.: *sarañčius* ‘laumžirgis’ (LKŽe, ŠVŽŽ II 167) / *šarañčius* (l. *szałańcza*, br., r. *саранча*) ‘skėrys; laumžirgis’ (LKŽe, ŠVŽŽ II 271, DvŽ II 330), *mėlninkas* (br. *мельник*) ‘karkvabalis’ (LKŽe), *žukas* (r. *жук*) ‘vabalas; mėšlavabalis’ (LKŽe, ZtŽ 813, DvŽ II 589, LzŽ 297). Germanų kalbų įtaka menkesnė – užfiksuota pora germanizmų: *bambarōkas* (KzRŽ I 54), *bambatieras* (plg. vo. *Bombardierkäfer*²³) ‘tarakonas’ (LKŽe, KzRŽ I 54). Išorinio nominacijos būdo nominatamų yra nedaug, paprastai jos paliudytos mažuose tarminiuose plotuose.

2.2. Motyvuotosios nominacijos tipas sudaro apie 84 proc. tiriamųjų nominatamų (259). Pagal formaliąją sandarą motyvuotosios nominacijos vabzdžių pavadinimai yra vienašakniai (74 %) arba keliašakniai (26 %). Motyvuotieji vienašakniai vabzdžių pavadinimai yra šių nominacijos rūšių: afiksinės (56 %), semantinės (16 %), substantyviosios (2 %); keliašakniai – kompozicinės (18 %), kolokacinės (8 %).

2.2.1. Afiksinė nominacijos rūšis apima du būdus – sufiksaciją (85 %) ir paradigmaciją (15 %).

Produktyviausias afiksinės nominacijos rūšies būdas – sufiksacija (125). Skiriami vardažodiniai (67 %) ir veiksmažodiniai (33 %) vediniai. Nustatytos produktyvios ir neproduktyvios nominacijos priemonės.

Daugiausia užfiksuota priesagų *-elė/-ėlė*, *-elis/-ėlis*²⁴ vedinių (26). Dalis vardažodinių šios priesagos vedinių yra deminutyvai, padaryti iš entomonimų, pvz.: *bitėlė* : *bitė* ‘bičių motinėlė; dem. bitė’ (LKŽe, BŽ, ŠVŽŽ I 63, ZtŽ 86, DvŽ I 64, KpŽ I 195, VdškŽ 98), *musėlė* : *musė* ‘musė’ (LKŽe, DŽe, DnŽ 207, KrtnŽ 246, ŠVŽŽ I 455), *žiogėlis* : *žiogas* dem. ‘žiogas’ (BŽ, SŽe, VdškŽ 919), *bitinėlis* : *bitinas* ‘bičių motina; bičių tranas’ (LKŽe, BŽ, SŽe, KrtnŽ 46). Iš koloratyvinę reikšmę turinčių būdvardžių padaryti du vardažodinės ypatybės turėtojų kategorijai priklausantys rudosios skruzdėlės (*Formica rufa*) pavadinimai: *sartėlė* : *sařtas*, *-à* (LKŽe, DrskŽ 317), *rudėlė* : *rūdas*, *-à* (LKŽe). Kitą dalį vedinių sudaro veiksmažodinės ypatybės turėtojų (ar veikėjų) kategorijai priklausantys vediniai, pvz.: *tarškėlė* : *tarškėti*, *társka*, *-jo* ‘laumžirgis’ (LKŽe), *byzgėlė* : *býgzti*, *býzgia*, *býzgė* ‘gyvulius puolantis vabzdys, gylys’ (LKŽe), *smirdėlė* : *smirdėti*, *smirdi* (*smirda*), *-jo*, ‘parazitinė blakė (*Cimex*)’ (LKŽe), *driunėlė* / *drunėlė* : *drunėti*, *-ija*, *-ijo* ‘kinivarpa’ (LKŽe).

Po ketelį entomonimų padaryta su priesagomis *-(i)ukas* (11), *-utė*, *-utis* (8), *-ytė*, *-ytis* (6), *-aitė*, *-aitis* (4). Dalis šių priesagų vedinių yra vardažodinės kil-

²² Skolinių kilmė nustatyta remiantis tirtų leksikografijos šaltinių duomenimis.

²³ Šis kilmės aiškinimas teikiamas LKŽe; KzRŽ abi nominatamos kilmės atžvilgiu aiškinamos kaip svetimybės. *Bombardierkäfer*, arba bombožygis, yra žygių šeimos (*Carabidae*) vabalų gentis.

²⁴ Su *-elis/-ėlis* sudaromi tik vardažodiniai vediniai.

mės deminutyvai, pvz.: *liūliukas* : *liūlys* dem. 'vabzdys' (PPAŽ I 594), *blākutė* / *blakutė* / *blakutė* : *blākė* 'blakė' (LKŽe, PPAŽ I 123, ZtŽ 87, DvŽ I 65, KltŽ 22, LzŽ 36, VdškŽ 99), *aklūtis* : *āklis* 'gyvulius puolantis vabzdys (*Haematopota pluvialis*)' (LKŽe), *bitytė* : *bītė* dem. 'bitis, bitė' (VdškŽ 98), *bitytis* : *bītė* 'bičių peras' (LKŽe, ZnŽ I 144), *bitaitė* : *bītė* dem. 'bitė' (LzŽ 36), *grambuolaitis* : *grambuolys* dem. 'karkvabalis' (PPAŽ I 305). Kita vedinių dalis yra veiksmažodinės ypatybės turėtojų (ar veikėjų)²⁵ pavadinimai, pvz.: *turškiukas* : *turškėti*, *tuřškia*, *-ėjo* 'svirplys' (LKŽe), *vibždūtė* : *vibždėti*, *vibžda*, *-jo* euf. 'utėlė' (LKŽe), *čiunkūtis* : *čiunkuoti*, *-uoja*, *-avo* 'uodas, mašalas' (LKŽe), *turkūtis* : *tuřkti*, *-ia*, *-ė* 'kurklys' (LKŽe, SŽe, DvŽ II 438).

Nemąža priesagos *-lys* vedinių (10). Šie vediniai pagal darybos reikšmę priklauso veiksmažodinės ypatybės turėtojų (ar veikėjų) kategorijai. Didžioji dalis šios priesagos vedinių yra tiesiasparnių (*Orthoptera*) būriui priklausančių vabzdžių – kurklis, svirplio ir žiogo pavadinimai. Vediniai paprastai yra padaryti iš garsinę ar kinezinę reikšmę turinčių veiksmažodžių, pvz.: *svirplys* : *sviřpti*, *-ia*, *-ė* (LKŽe, DŽe, SŽe, DnŽ 539, ŠVŽŽ II 265, DrskŽ 362, KzRŽ II 303, ZnŽ III 236, KpŽ III 945), *kurklys* : *kuřkti*, *-ia*, *-ė* (LKŽe, DŽe, SŽe, DrskŽ 178), *šoklys* : *šókti*, *-a*, *-o* 'žiogas' (LKŽe, DŽe, SŽe).

Priesagų *-alė*, *-alas* (5), *-ulė*, *-ulas* (5) veiksmažodinių vedinių, priklausančių veiksmažodinės ypatybės turėtojų (ar veikėjų) kategorijai, pamatiniai žodžiai dažniausiai nurodo vabzdžio garsinę ypatybę, pvz.: *zirzālė* : *ziřzti*, *-ia*, *-ė* 'zirzianti musė' (LKŽe), *biřbalas* : *biřbti*, *-ia*, *-ė* '1. sparva (*Tabanus*); 2. juodvabalis (*Geotrupes*); 3. bet koks vabzdys, vasarą puolantis gyvulius' (LKŽe, SŽe, KrtnŽ 45, ŠVŽŽ I 62, KzRŽ I 70), *siaudulė* : *siaūsti*, *-džia*, *-dė* 'viena mažų muselių, skraidančių gaudžiančiame spiečiuje' (LKŽe), *biřzgas* : *biřgzti*, *-ia*, *-ė* 'sparva, bimbaldas' (LKŽe).

Užfiksuoti keli vediniai su priesaga *-inas* (7). Dalis šios priesagos vedinių yra veiksmažodinės ypatybės turėtojų (ar veikėjų) pavadinimai, kurių pamatiniai žodžiai turi kinezinę semą, yra onomatopėjinės kilmės, pvz.: *bizdinas* : *bizdėti*²⁶, *bizda*, *-ėjo*; *bizdi*, *bizdỹ*, *bizdái*²⁷ 'bimbaldas, sparva' (LKŽe). Vardažodiniai vediniai turi vyriškosios lyties gyvūnų (ir asmenų) pavadinimams arba deminutyvams, žymintiems šiek tiek didesnius gyvius, būdingas darybines reikšmes, pvz.: *skrūzdinas* : *skrūzdė* 'sparnuotas skruzdėlių patinas ar patelė' (LKŽe), *mūsinas* : *mūsė* '1. didelė musė; 3. musė patinas' (LKŽe), *bītinas* : *bītė* 'bičių motina'²⁸ (LKŽe, DŽe, BŽ, SŽe, PPAŽ I 122, KzRŽ I 72).

²⁵ Tik su priesagomis *-(i)ukas*, *-utė*, *-utis*.

²⁶ Intr. menk. 'skubėti, lakstyti, rūpintis be reikalo'.

²⁷ Interj. menk. 'kartojant nusakomas greitas ėjimas, darbas'.

²⁸ Stambiausia iš bičių šeimos narių.

Net 25 priesagos yra neproduktyvios, turi po 1–3 vedinius, pvz.: *-ikė: sarčikė : sařtas, -à ‘geltonoji skruzdėlė’* (LKŽe), *-ikas: virbikas : virbėti, virba, -jo ‘kinivarpa’* (LKŽe, SŽe), *-onis: ieškonis : ieškoti, ieško, -jo ‘bitės, kurios ieško vietos spiečiui apsigyventi’* (LKŽe, PPAŽ I 330), *-kė: mūskė : mūsė ‘mašalas’* (PPAŽ I 679), *-sys: turksys : tuřkti, -ia, -ė ‘kurklis’* (LKŽe), *-ytninkas (-nykas): qžuolýtninkas : qžuolas ‘karkvabalis’* (LKŽe), *-išius: klevišius : klėvas ‘karkvabalis’* (LKŽe), *-iūkštė: blakiūkštė : blākė ‘menka blakė’* (LKŽe) ir kt. Darybinę dydžio reikšmę turi vardažodiniai priesagos *-(i)okas* deminutyvai pvz.: *vabaliōkas : vābalas ‘vidutinio didumo vabalas’* (KpŽ IV 548), *musōkas* (LKŽe) / *musiōkas* (VdškŽ 399) : *mūsė ‘nedidelė musė’*. Užfiksuoti du retos vartosenos moteriškosios lyties gyvūnų (ir asmenų) priesagų *-ienė, -uvienė* vediniai: *úodienė : úodas ‘uodo patelė’* (LKŽe), *kirmėliuvienė : kirmėlė ‘pripampusi musė ar peteliškė’* (LKŽe).

Apibendrinant pasakytina, jog sufiksacija yra labai produktyvi entomonimų nominacijos sistemoje. Tarp vardažodinių vedinių dominuoja deminutyvai, kurie atlieka dvi pagrindines funkcijas – semantinę ir pragmatinę. Semantinė funkcija susijusi su tikslinimo (mažinimo: *musōkas* ‘maža musė’; didinimo: *mūsinas* ‘didelė musė’), pragmatinė – su vertinimo (teigiamo: *žiogėlis*²⁹ dem. ‘žiogas’; neigiamo: *blakiūkštė*³⁰ ‘menka blakė’) aspektais³¹. Kita vardažodinių vedinių dalis fragmentiškai išryškina kilmės ar priklausymo (*bitė : bitýtis ‘bičių peras’; bitė : bitinas ‘bičių motina’; mūsė : mūskė ‘mašalas’*), fragmentiškai – lyties skirtumo (*úodas : úodienė; skruzdė : skruždinas*) conceptualiuosius požymius. Veiksmažodinių vedinių nominacijos pagrindu paprastai tampa garsinę ar kinezinę reikšmę turintys veiksmažodžiai (*tarškėlė ‘laumžirgis’; šoklỹs ‘žiogas’*), rečiau – vabzdžio sukeliama poveikį ar jo būseną nurodantys žodžiai (*driunelė ‘kinivarpa’; smirdėlė ‘parazitinė blakė (Cimex)’*).

Kitas afiksinės nominacijos būdas – paradigmacija (22). Skiriami vardažodiniai (45 %) ir veiksmažodiniai (55 %) vediniai. Tarp vardažodinių paradigmų daugiausia yra vardažodinės ypatybės turėtojų kategorijai priklausančių deadjektyvų, pvz.: *aklỹs : āklas, -à ‘gyvulius puolantis vabzdys’*³² (LKŽe, DŽe, BŽ, SŽe, ŠVŽŽ I 6), *kūšlius : kūšlas, -à ‘aklys, žabalis (Haematopota pluvialis)’* (LKŽe, DrskŽ 179), *sařtė : sařtas, -à ‘rudoji skruzdėlė (Formica rufa)’* (LKŽe); mažiau – denominatyvų, pvz.: *avižė : avižà ‘laumžirgis’* (LKŽe, SŽe, ZnŽ I 87, KpŽ I 113), *samānė : sāmāna ‘kamanė’* (LKŽe, DŽe, SŽe, VdškŽ 665). Deverbatyvai priklauso veiksmažodinės ypatybės turėtojų (ar veikėjų) kategorijai, pvz.: *ieškas : ieškoti, ieško, -jo ‘bitės, ieškančios vietos apsigyventi spiečiui’* (LKŽe), *kandis /*

²⁹ *Vakare išeinu ant kiemo, pievoj žiogėliai groja, taip ramu, taip gera!* VdškŽ 919.

³⁰ Atsispindi mažumo ir neigiamo vertinimo darybinė reikšmė.

³¹ Dėl deminutyvų funkcijų žr. Macienė 2005, 41–45; Dabašinskienė, Voeikova 2015, 203.

³² Sparvų (*Tabanidae*) šeimos vabzdys, ppr. aklių (*Chrysops*), žabalių (*Haematopota*) ar sparvų (*Tabanus*) genčių atstovas (reikšmės leksikografijos šaltiniuose varijuoja).

kándis : *kąsti*, *kánda*, *kándo* (LKŽe, DŽe, BŽ, ŠVŽŽ I 260, PPAŽ I 452, KzRŽ I 316, DvŽ I 242, KpŽ II 168), *zyllys* : *zylióti*, *-ja*, *-jo* ‘gyls, sparva’ (LKŽe).

2.2.2. Semantinės (40) nominacijos atveju nominatamų ir nominatorių formalioji sandara nesiskiria – naujo pavadinimo sudarymas paremtas nominacijos procese įvykstančia semantine (metaforine, metonimine) transformacija. Semantinės nominacijos procese pagal loginį, emocinį įvardijamųjų realijų (jų konceptų) panašumą asociatyviai jungiamos dvi sąvokos. Itin produktyvus metaforizacijos procesas, pvz.: *mótina* ‘moteris savo vaikams’ → ‘bičių šeimos patelė, galinti dėti kiaušinėlius’ (LKŽe, DŽe, SŽe, PPAŽ I 675, KzRŽ I 521, ZnŽ II 216, DvŽ I 420, KpŽ II 937), *muzikañtas* ‘kas griežia koku nors muzikos instrumentu’ → ‘laumžirgis’ (LKŽe), *stirniukas* ‘stirną jauniklis’ → prk. ‘blusa’ (LKŽe), *ožėlis* ‘ožkų jauniklis’ → ‘žiogas’ (LKŽe, SŽe), *bambllys* ‘sustorėjusi augalo stiebo dalis’ → ‘bičių patinas, tranas’³³ (LKŽe). Metonimijos atvejų yra kur kas mažiau, pvz.: *gyllys* ‘geluonis’ → ‘dvilinkė, bimbals, byzdėlė’³⁴ (LKŽe, DŽe, BŽ, SŽe, DrskŽ 100, KzRŽ I 230, ZnŽ I 447, ZtŽ 205, DvŽ I 179, KltŽ 74, KpŽ I 663, LzŽ 80).

Metaforinė ar metoniminė nominacija atsiranda dėl kognityviųjų procesų, kurie yra susiję su kultūriniais, pažintiniais veiksniais. Semantinės nominacijos interpretavimas reikalauja kitų sričių (mitologijos, tautosakos, zoologijos ir kt.) išmanymo, kadangi ne visada paprasta nustatyti loginius ir emocinius ryšius, dėl kurių nominacijos procese pasirinkta viena ar kita asociacija, pvz.: *diėdas* ‘senelis; senas žmogus’ → ‘laumžirgis’ (LKŽe), *apúokas* ‘pelėdų šeimos paukštis’ → ‘aklys (vabzdys)’ (LKŽe).

Deminutyvinių nominatamų interpretacija gali būti įvairi: iš surinktos medžiagos sunku nustatyti, ar jos yra darybiškai susijusios su nominatoriumi, ar semantinės nominacijos metu specialiosios deminutyvinės reikšmės forma susidarė dėl vabzdžio, kaip realybės objekto, mažumo (plg. Gritėnienė 2006, 34). Paprastai tokių vabzdžių pavadinimų nominatoriais tampa zoonimai ir antroponimai, pvz.: *žirgėlis* ‘laumžirgis; žiogas’ (LKŽe, DŽe, BŽ, SŽe, KzRŽ II 542), *petriukas* (LKŽe), *marýtė* (LKŽe, KpŽ II 775) ‘boružė’. Čia būtų galima skirti mišriąją afiksinę-semantinę nominacijos rūšį, nes iš surinktos medžiagos sudėtinga nustatyti, kuriame nominacijos proceso etape vyksta metaforizacija (plg. Lubienė, Pakalniškienė 2018, 23).

³³ Bičių patino trano pavadinimas gali būti siejamas su storėjimo, pūtimosi, godaus valgymo ir garsinės semas turinčiais veiksmažodžiais, pvz.: *bam̃bti*, *-sta*, *-o* ‘1. storėti, pūstis, pampti; 2. menk. godžiai valgyti’; *bam̃bti*, *-ia*, *-ė* ‘bambėti’. Taip išryškinami du skiriamieji, konceptualiojoje plotmėje tarpusavyje susiję, trano požymiai – stora, pilvota vabzdžio kūno sandara bei žemas, duslus zvimbimo garsas (plg. Vaitkevičienė 2015, 54–55).

³⁴ Sparvų (*Tabanus*) arba gylių (*Gasterophilus*) genčių atstovas (reikšmės leksikografijos šaltiniuose varijuoja).

2.2.3. Substantyvusis nominacijos būdas yra toks procesas, kai „iš dvižodžio pavadinimo padaromas vienažodis, formaliai praleidžiant pagrindinį kolokacijos narį, o semantiškai – jo reikšmę inkorporuojant į buvusio determinacinio nario semantiką“ (Lubienė 2015, 62). Substantyviojo nominacijos būdo entomonimų užfiksuota nedaug (5), pvz.: *klevinis* ‘karkvabalis’ (LKŽe), *grikinis* ‘toks mažas, juodas vabalas’ (LKŽe), *bimbalinė* ‘didelė musė (panaši į bimbalą)’ (LKŽe, ŠVŽŽ I 62).

2.2.4. Tarp keliašaknių³⁵ (67) vabzdžių pavadinimų daugiausia užfiksuota kompozicinės nominacijos rūšies nominatamų (70 %). Kolokaciniai pavadinimai sudaro mažesnę³⁶ keliašaknių vabzdžių pavadinimų dalį (30 %).

Didžiausią kompozicinės nominacijos rūšies nominatamų dalį sudaro dūriniai su antruoju daiktavardiniu dėmeniu (36). Antrieji tokių dūrinių dėmenys yra tiesioginės arba perkeltinės reikšmės. Tiesioginės reikšmės antruoju dėmeniu eina hiperonimas *vabalas*, pvz.: *šūdvalis* vlg. ‘paprastasis mėšlavabalis (*Geotrupes stercorarius*)’ (LKŽe, ŠVŽŽ II 305, KltŽ 326, VdškŽ 789), *sienvabalis* ‘kinivarpa’ (LKŽe), *klėvavabalis* ‘karkvabalis’ (LKŽe); hiponimai *musė*, *grambuolys*, *utė*, pvz.: *skeřsmusė* ‘gylys, dvilinkis’ (LKŽe), *bėržagrambolis* ‘karkvabalis’ (LKŽe), *arklāutė* ‘arklio utėlė, utis’ (LKŽe). Užfiksuoti du kitokio modelio (sktv. + dktv.) invariantiniai kompozitai: *keturspařnis* ‘laumžirgis’ (LKŽe, DnŽ 132), *dviliņkė* (LKŽe, DŽe, SŽe, DnŽ 81, KrtnŽ 87) / *dviliņkis* (LKŽe, ŠVŽŽ I 148) ‘gylys (*Gasterophilus equi*)’. Mažesnę dalį sudaro daiktavardiniai dūriniai su perkeltinės reikšmės zooniminiu arba somatiniu antruoju dėmeniu, pvz.: *šiėnaożis* ‘žiogas’ (LKŽe), *subinkāklis* vlg. ‘toks vabzdys, aklys’ (LKŽe). Dūrinių su antruoju veiksmazodiniu dėmeniu – mažiau (11). Pirmasis tokių dūrinių dėmuo yra daiktavardinis, nurodantis veiksmo objektą, pvz.: *auslindā* / *auslinda* ‘karkvabalis’ (LKŽe, DnŽ 38), *kārpakandis* ‘žiogas’ (LKŽe); rečiau – veiksmo subjektą ar kokybinę ypatybę, pvz.: *kiřmgrauža* / *kirmgrauža* ‘kinivarpa’ (LKŽe, DŽe, SŽe, DnŽ 138), *sařtamyzė* / *sařtmyžė* / *sařtmižė* vlg. ‘rudoji skruzdėlė (*Formica rufa*)’ LKŽe.

Apibendrinant pasakytina, jog kompozitų nominacijos analizė išryškino kelis conceptualiuosius požymius. Nustatyta, kad vabzdžių kategorizacija remiasi konkretizavimo (ŠEIMA / GENTIS → RŪŠIS) procesu. Konkretizavimo procesas remiasi panašumo ir kontrasto ryšiu, jame svarbią vietą užima lokatyvieji, kilmės ar priklausymo, morfologiniai vabzdžio požymiai (*vabalas* → *šūdvalis*, *klėvavabalis*; *utė* → *arklāutė*; *musė* → *skeřsmusė*). Nominacijos metu pasirenkama

³⁵ Skiriama pagal onomasiologinėje struktūroje esančių motyvatorių skaičių.

³⁶ Fiksavimo problema – aiškinamuosiuose žodynuose jie nepateikiami atskiromis lemomis (definicijomis).

asociacija yra susijusi ne vien stebėsena paremtomis išvalgomis – antrųjų veiksmožodinių dėmenų semantika liudija artimą fizinį vabzdžių ir žmogaus kontaktą.

Tarp kolokacinės nominacijos rūšies nominatamų skiriami sudėtiniai frazeologiniai pavadinimai (14), kuriais yra pavadinamos trys etnozooniminės vabzdžių rūšys – boružės, jonvabalai, laumžirgiai, pvz.: *Diėjo karvýtė* ‘boružė’ (LKŽe, BŽ, SŽe, KpŽ I 408, VdškŽ 282), *Jono vābalas* ‘jonvabalis’ (ŠVŽŽ I 237), *vėlnio kumelýs* (*kumeliūkas*) (LKŽe, KpŽ IV 710), *ganýklų žirgas* (DvŽ II 579) ‘laumžirgis’. Derinamojo pobūdžio sudėtiniais terminais (6) paprastai pavadinami vabalų būrio (*Coleoptera*) atstovai, pvz.: *qžuolinis vābalas* ‘karkvabalis’ (VdškŽ 864), *kar(a)lādskas žūkas* ‘kolorado vabalas’ (DvŽ II 589), *žilóji vābuolė* ‘mėšlavabalis’ (LKŽe).

3. Lietuvių kalbos entomonimų motyvacijos modeliai

Nominacijos proceso metu sukuriamą vidinę žodžio formą – mentalinis ryšys tarp nominacijos vieneto formos ir turinio, kitaip – motyvacija. Šis ryšys atspindi žmogaus mąstymo, kognityvinės veiklos procesus. Motyvacijos proceso rezultatas – motyvema, kuri suprantama kaip „toks leksinis (ir leksikalizuotas) nominacijos vienetas, kurio onomasiologinė struktūra teikia informacijos apie įvardijamos realijos (jos koncepto) požymį ar požymius“ (Lubienė 2015, 78). Onomasiologinė struktūra pagrįsta abstrakčiomis schemomis, kurios yra suprantamos kaip onomasiologinės schemos. Onomasiologinės schemos yra susijusios su kognityvinėje gramatikoje didelio tyrėjų dėmesio sulaukusia profiliavimo idėja. Onomasiologinė schema padeda nustatyti ryšius tarp motyvuojančio žodžio ir motyvemos (detaliau žr. Zhabotynska 2002, 128–130). Sisteminė motyvacijos požymių analizė padeda atskleisti, kurie konceptualieji įvardijamosios realijos fragmentai yra verbalizuojami.

Ištyrus lietuvių kalbos entomonimus, kaip nominacijos proceso rezultatus, nustatyta, kad konceptualieji vabzdžių požymiai onomasiologinėje struktūroje reprezentuojami ne tik struktūriniais (afikso pavidalo) motyvatoriais. Daugiausia konceptualiųjų motyvacijos požymių fiksuojama su leksinių motyvatorių³⁷ (LM) pagalba. Atsižvelgiant į LM raišką (eksplicitinę ir implicitinę), skiriami būdingiausi entomonimų TG semantiniai motyvacijos modeliai³⁸ (MM), kurie pagal aukštesnio abstrakcijos lygmens kognityviuosius požymius sudaro šiuos MM tipus: komparatyvųjį (40 %), deskriptyvųjį (35 %), lokatyvųjį (8 %), temporatyvųjį (5 %), funkcinį (12 %).

³⁷ Dėl terminų *struktūrinis* ir *leksinis motyvatorius* žr. Блинова 2009, 7; Lubienė, Pakalniškienė 2020, 2–3.

³⁸ Dėl motyvacijos modelio sampratos žr. Lubienė 2014, 166.

3.1. Komparatyvusis MM tipas remiasi kognityviniu gretinimo principu. Šiam MM tipui priklausančių entomonimų motyvacijos požymiai yra implikuojami remiantis asociatyvinio panašumo į kitą realią fenomeną. Apibendrinta onomasiologinė schema: 'X-vabzdys yra tarsi Y-objektas / subjektas'. Pagal eksplikitinę LM semantiką nustatyti keturi būdingiausi komparatyvieji metaforiniai entomonimų MM: zooniminis (42 %), antroponiminis (38 %), artefaktinis (11 %), somatinis-zoosomatinis (9 %).

Zooniminis MM remiasi asociatyviu lyginimo parametru: 'X-vabzdys yra tarsi Y-gyvūnas'. Skiriami metaforiniai zooniminio MM variantai:

1) entomonimai, kurių motyvacijos pagrindą yra prijaukintų gyvulių pavadinimai – animalizmai. Nemažą dalį šių motyvų sudaro mišriųjų MM entomonimai: mitonimas / teonimas (*vėlnias, laūmė, Dievas*) + animalizmas³⁹; lokatyvusis parametras (*šiėnas, ganyklà*) + animalizmas. Kadangi visų tokių entomonimų determinaciniai LM yra animalizmai, jie skiriami zooniminiam MM. Animalistiniams LM dažniausiai motyvuojami žiogo, laumžirgio, boružės pavadinimai, pvz.: *ožiukas* 'žiogas' (LKŽe, SŽe, DvŽ II 35), *arklūkas* 'žiogas' (ZtŽ 59), *žirgūtis* 'žiogas' (LKŽe), *žirgėlis* 'laumžirgis' (LKŽe, DŽe, BŽ, SŽe, KzRŽ II 542), *vėlnio kumelės* (*kumeliukas*) 'laumžirgis' (LKŽe, KpŽ IV 710), *vėlnio arklės* (*arkliukas*) 'laumžirgis' (LKŽe, SŽe, KpŽ IV 710), *laūmžirgis* (LKŽe, DŽe, BŽ, SŽe), *Dievo būbė* 'boružė' (KpŽ I 240), *Dievo karvūtė* 'boružė' (LKŽe, BŽ, SŽe, KpŽ I 408, VdškŽ 282) / *karvūtė* (LKŽe, DvŽ I 126) / *karvėlė* (DvŽ I 126, LzŽ 109) / *karvaitė* (LzŽ 109) / *karvėka* (ZtŽ 274); *šiėnaožis* 'žiogas' (LKŽe), *ganyklų žirgas* 'laumžirgis' (DvŽ II 579). Animalistiniams LM motyvuojami rūšiniai musių pavadinimai implikuoja konceptualųjį dydžio parametą, pvz.: *karvāmūsė* 'stambi karvinė musė' (LKŽe, DnŽ 125), *arklāmūsė* 'didelė mėsinė musė' (ŠVŽŽ I 23);

2) entomonimai, kurių motyvacijos pagrindas yra laukinių gyvūnų pavadinimai – bestionimai, pvz.: *musų vilkas* 'toks muses gaudantis į vapsvą panašus vabzdys' (LKŽe), *bičių (bitinis) vilkas*⁴⁰

³⁹ Šis motyvacijos modelio variantas yra itin informatyvus etnolingvistiniu požiūriu. Literatūroje nurodoma, jog animalistinių entomonimų motyvuotė asociatyviai implikuoja kinezinės vabzdžių ypatybės: šokčiojantys vabzdžiai motyvuojami tą pačią savybę turinčiais arklių, ožių jauniklių pavadinimais, ropinėjantys – karvės (taip pat jaučio, kiaulės, kuilio) (žr. Jasiūnaitė 2010, 307–308). Aiškinant mišriąjį mitoniminę / teoniminę + animalistinę vabzdžių motyvuotę, reikšminga mitinė simbolika. Dievo ir karvės, vėlnio / laumės ir ožio, arklio poros onomasiologinėje entomonimų sistemoje išryškina etnokultūrinius kodus, pvz.: 'Dievas : vėlnias (laumė)', 'skeltanagis gyvulys : neskeltanagis gyvulys', 'viršus : apačia', 'dangus : žemė' (plg. Vėlius 1987, 82–85), 'moteriškas : vyriškas', 'teigiamas : neigiamas' (plg. Toporov 2000, 146).

⁴⁰ Tikėtina, jog motyvuotė susijusi su archetipiniu, simboliniu vilko, kaip plėšraus pavoingo žvėries, vaizdiniu, pvz.: *Musų vilkai musis pjauna* Šts (LKŽe); *Yra tokie bičių vilkai, ot jas (bites) pjauna* Grnk (LKŽe).

‘urvinių vapsvų šeimos vabzdys (*Philanthus triangulum*)’ (LKŽe, BŽ), *stirniukas* prk. ‘blusa’ (LKŽe), *grikiapelė* ‘boružė’ (LKŽe);

3) entomonimai, kurių motyvacijos pagrindas yra ornitonimai, pvz.: *apúokas* ‘aklys (vabzdys)’ (LKŽe), *peléda* ‘pelėdgalvių šeimos drugys’ (LKŽe);

4) entomonimai, kurių motyvacijos pagrindas yra kitų smulkių gyvių ir vabzdžių pavadinimai, pvz.: *kirmėliuvienė* ‘pripampusi musė ar peteliškė’ (LKŽe), *utėlė* ‘3. augalų kenkėjas, amaras’ (LKŽe).

Antroponiminis MM remiasi asociatyviu lyginimo parametru: ‘X-vabzdys yra tarsi Y-žmogus’. Skiriami metaforiniai antroponiminio MM variantai:

1) entomonimai, kurių motyvacijos pagrindą sudaro įvairūs giminytės terminų TG nariai, pvz.: *motinėlė* ‘vienintelė bičių šeimos patelė, galinti dėti kiaušinėlius’ (LKŽe, SŽe, KrtnŽ 243, ŠVŽŽ I 452, KzRŽ I 521, ZnŽ II 216, VdškŽ 397), *tėvėlis* ‘bičių motina’ (LKŽe), *diėdas* ‘laumžirgis’ (LKŽe), *babūška*⁴¹ ‘boružė’ (DrskŽ 25);

2) atskirą grupelę sudaro boružės pavadinimai, motyvuojami krikštavardžiais⁴² *Barborà*, *Marýtė* (< *Marija*), *Pėtras*, *Pėtrė*, *Petronėlė*, pvz.: *barborėlė* (KrtnŽ 39, ŠVŽŽ I 49), *marýtė* (LKŽe, KpŽ II 775), *petriukas* (LKŽe), *petrutėlė* (LKŽe), *petronėlė* (LKŽe, ŠVŽŽ II 52);

3) entomonimai, kurių motyvacijos pagrindą sudaro žmogaus veiklą ar pareigas / titulą reiškiantys LM, pvz.: *muzikañtas* ‘laumžirgis’ (LKŽe), *pėstininkas* prk. šnek. ‘utėlė’ (LKŽe), *karalíenė* ‘bičių motina’ (LKŽe, LKŽPKe).

Artefaktinis MM yra ne toks produktyvus entomonimų onomasiologinėje sistemoje. Šis MM grindžiamas vabzdžio panašumu (kūno morfologijos, judumo) į žmogaus sukurtus objektus. Tiriamųjų entomonimų motyvacijos pagrindą sudaro šie LM: *krūkėlis*⁴³, *krėslas*, *skratė*⁴⁴, *strėlė*, *šilkas*, *šakės*, *žirkklės*, *žibiñtas*, pvz.: *krūkėlis* ‘gylys’ (LzŽ 131), *krėslas* ‘žirgelis, auksasparnis’ (LKŽe), *skrātė* ‘žirgelis – laumžirgis (*Aeschna*) ar skėtė (*Libellula*)’ (LKŽe), *strėlė* ‘laumžirgis’ (LKŽe), *šilkaspañnis*

⁴¹ Galima laikyti ir skoliniu. Šios motyvuotės boružės pavadinimai būdingi slavų kalboms (žr. Alinei 1988, 44).

⁴² Šios motyvuotės boružės pavadinimai būdingi tautosakos tekstams (plg. Jaiūnaitė 2010, 315), pvz.: *Barborėle, barborėle, lėk į dangų, paklausk ponadievo, kumet bus pietūs?* (KrtnŽ 39–40); *Maryt, katryt, kada bus pagada?* Pn (LKŽe); *Petriuk, broliuk, nuskrisk, atskrisk, atnešk baltos duonelės!* Ds (LKŽe); *Sako, kad petrutėlė inspėja, ar bus lietus, ar pagada* Ktk (LKŽe); *Petronėle, petronėle, kumet bus lytaus?* Žr. (LKŽe).

⁴³ ‘1. įrankis virvėms vyti; 2. vąšelis; *krūkas* (sl.) ‘kablys’.

⁴⁴ ‘1. apskrita medžio atpjova, skritė; 2. lietuvių liaudies sportiniam žaidimui vartotas ritinys, ripka’.

‘laumžirgis’ (LKŽe), *šakys* ‘paprastoji auslinda (*Forficula auricularia*)’ (LKŽe, SŽe), *žirklė* ‘paprastoji auslinda (*Forficula auricularia*)’ (LKŽe), *žibintukas* ‘jonvabalys’ (LKŽe). Artefaktinio MM onomasiologinė schema: ‘X-vabzdžio ypatybė / kūno dalis yra tarsi Y-artefaktas’.

Somatinis-zoosomatinis MM yra taip pat neproduktyvus entomonimų onomasiologinėje sistemoje. Šio MM onomasiologinė schema: ‘X-vabzdžio kūno dalis yra tarsi Y-gyvūno / žmogaus kūno dalis’. Šiam MM priklausančios motyvemos yra siauros vartosenos, vaizdžios, verbalizuojamos LM *pėlekas*, *snāpas*, *knīpas*⁴⁵, *sūbinė*, *kāklas*, pvz.: *pūtpelekė* ‘boružė’ (LKŽe, ŠVŽŽ II 119), *smailasnāpė* ‘tokia utėlė’ (LKŽe), *knīpis* ‘uodas’ (LKŽe), *subinkāklis* vlg. ‘toks vabzdys, aklys’ (LKŽe).

3.2. Deskriptyviusius MM vienija kognityvusis kvaliatyvumo principas. Šių MM leksiniai motyvatoriai eksplikuoja išorinius arba vidinius deskriptyviusius vabzdžio požymius. Deskriptyviajam MM tipui priklausančių entomonimų motyvacijos pamatu tampa kokybinė vabzdžio ypatybė. Apibendrinta onomasiologinė schema: ‘X-vabzdys yra Y-kokybinės savybės’. Nustatyti būdingiausi deskriptyvieji entomonimų MM: akustinis (44 %), koloratyvusis (25 %), morfologinis-figūratyvusis (18 %), kinezinis (10 %), odoracinis (3 %).

Akustinis MM yra produktyvus entomonimų onomasiologinėje sistemoje. Šio MM pagrindą sudaro klausą suvokiamas conceptualusis garso požymis. Akustinis MM remiasi onomasiologine schema ‘X-vabzdys skleidžia Y-garsą’. Vabzdžiai garsą skleidžia mechaniniu būdu (ne balso organais), todėl vabzdžių akustinės galimybės yra susijusios su jų kinezinėmis savybėmis. Skiriami du akustinio MM variantai:

1) skraidančių vabzdžių – sparvos, musės, karkvabalio, mėšlavabalio, laumžirgio pavadinimai. Garso skleidimo virpinant sparnus požymis verbalizuojamas LM: interj. *biz*, *biṁbti*, *baṁbti*, *biṛgzi*, *siaūsti*⁴⁶, *ziṁbti*, *ziṛzti*, *tarškėti*, pvz.: *bizys* ‘toks vabzdys, gylys’ (LKŽe), *bizinas* ‘grambuolys; byzgiantis vabzdys’ (LKŽe), *biṁbalas* ‘sparva (*Tabanus*)’; juodvabalys (*Geotrupes stercorarius*); bet koks vabzdys, vasarą puolantis gyvulius’ (LKŽe, SŽe, KrtnŽ 46, ŠVŽŽ I 62, KzRŽ I 70), *baṁbalas* ‘sparva (*Tabanus*)’; laukinė bitė, samanė (*Apis silvestris*)’ (LKŽe), *biṛzgėlė* ‘vabzdys, kuris birzgia, puola gyvulius, sparva’ (LKŽe, DŽe, BŽ, SŽe), *siaudulė* ‘viena mažųjų musių, skraidančių gaudžiančiame spiečiuje’ (LKŽe), *zimbōkas* ‘gylys’ (LKŽe, ZnŽ III 707), *zirzālė* ‘zirzianti musė’ (LKŽe), *tarškėlė* ‘laumžirgis’ (LKŽe);

⁴⁵ ‘2. nosis, šnipas’; *knīpis* ‘1. smailus išsikišimas, snapelis, liežuvelis, dantelis’.

⁴⁶ 2 *siaūsti*, *siaūdžia*, *siaūdė* ‘1. užti lekiant, dūgzi, zvimbti (apie vabzdžius)’.

2) šokuojančių vabzdžių, daugiausia – kurklio, žiogo, svirplio pavadinimai. Garso skleidimo trinant antsparnius į galūnes požymis verbalizuojamas LM: *parpti*, *puřpti*, *kuřkti*, *tuřkti*, *ćiřkti*, *ćežėti*, *sviřpti*, pvz.: *parplỹs* (LKŽe, SŽe, ŠVŽŽ II 24, ZnŽ II 336) / *purplỹs* ‘kurklys’ (LKŽe, SŽe), *kurklỹs* (LKŽe, DŽe, SŽe, DrskŽ 178), *turklỹs* ‘kurklys’ (LKŽe, DŽe, SŽe, DrskŽ 423, PPŽ II 639, KzRŽ II 424, ZnŽ III 502, KpŽ IV 478), *ćirklỹs* ‘svirplys; žiogas’ (LKŽe, SŽe, DvŽ I 92, LzŽ 48), *ćiřškũlis* ‘žiogas’ (LKŽe), *ćežėkas* ‘žiogas’ (LKŽe), *sviřplỹs* / *sviřplis* (LKŽe, DŽe, SŽe, DnŽ 539, ŠVŽŽ II 265, DrskŽ 362, KzRŽ II 303, ZnŽ III 236, KpŽ III 945).

Ne toks produktyvus koloratyvusis MM. Šio MM pagrindą sudaro rega suvokiamas konceptualusis vabzdžio spalvos požymis. Tiriamųjų entomonimų paletė apima šiuos spalvų teminės grupės LM: *báltas*, *júodas*, *kėršas*, *raudónas*, *rũdas*, *sařtas*, *žálias*, *žĩlas*. Pagal artimumą spalvų teminės grupės žodžiams, koloratyviajam MM skiriami vabzdžio spindėjimo, švytėjimo, žibėjimo požymius eksplikuojantys LM: *spindėti*, *šviėsti*, *žibėti*. Galima skirti tris koloratyviojo entomonimų MM variantus:

1) ‘X-vabzdys yra Y-spalvos’, pvz.: *baltóji* ‘utėlė’ (LKŽe), *keršóji* euf. ‘utėlė’ (LKŽe), *rudėlė* ‘rudoji skruzdė’⁴⁷ (LKŽe), *sařtė* ‘rudoji skruzdėlė (*Formica rufa*)’ (LKŽe), *spindlỹs* ‘toks žiogas’⁴⁸ (LKŽe), *žibũtis* ‘jonvabalis’ (LKŽe);

2) ‘X-vabzdžio partonimas yra Y-spalvos’, pvz.: *raudónakė* ‘tokia gyvulinė musė’ (LKŽe);

3) ‘X-būrio / genties vabzdys yra Y-spalvos’, pvz.: *júodvabalis* ‘mėšlavabalis’ (LKŽe, DŽe, BŽ, SŽe), *žĩlóji vābuolė* ‘mėšlavabalis’ (LKŽe), *žálmusė* ‘žalioji musė’ (LKŽe).

Morfologinio-figūratyviojo MM pagrindą sudaro vidinę (realią / įsivaizduojamą) arba išorinę vabzdžio kūno ypatybę eksplikuojantys LM. Nemažą tokių LM dalį sudaro konceptualųjį regėjimo neturėjimo požymį reiškiantys būdvardžiai: *āklas*, *kũšlas*, *spaņgas*, *žābalas*, sparvų (*Tabanidae*) šeimos vabzdžiams pavadinami, pvz.: *aklỹs* (LKŽe, DŽe, BŽ, SŽe, ŠVŽŽ I 6), *kũšlius* (LKŽe, DrskŽ 179), *spangė* (LKŽe, ZnŽ III 135), *žabālė*⁴⁹ (LKŽe, KpŽ IV 930). Figūratyvieji LM *pūřėti*⁵⁰, *lĩnkis*, *skėřsas*, *suriėsti*, *skėřti*, *spaņnas* verbalizuoja konceptualiuosius vabzdžio kūno sandaros požymius: išpūstumą, kreivumą, ilgumą, taip pat sparnų kiekį, pvz.: *pūřuškėlė* ‘boružė’ (LKŽe, KzRŽ II 135), *dvilĩnkis* ‘gylis’ (LKŽe,

⁴⁷ Skruzdžių onomasiologinėje sistemoje aktualizuojamas rudos spalvos požymis yra liaudiškosios vabzdžių kategorizacijos atspindys, pvz.: *Rudosios skruzdės už juodaisias piktesnės* Dkš (LKŽe).

⁴⁸ Sintagminių santykių analizė rodo, kad motyvacijos procese yra aktualizuojama vabzdžio partonimo spalva: *Spindlio kramelė tik spinda, o pats tamsus* Ggr (LKŽe).

⁴⁹ *Žabālės nemato*: šeri ir ažumuši, sparvos tai nuskrenda Svn (LKŽe). *Žabālės žabalos yr – jas sutraiškai tuoj* Pnm (LKŽe).

⁵⁰ *Pūřėti, pūři, pūřėjo* ‘būti papurusiam, išsipūtusiam; gražiai atrodyti’.

ŠVŽŽI 148), *susiriētėlė* ‘gylys, bimbals’ (LKŽe), *skeřsmusė* ‘gylys, dvilinkis’ (LKŽe), *skētė*⁵¹ ‘žirgelių būrio vabzdys (*Libellula*)’ (LKŽe), *keturspařnis* ‘laumžirgis’ (LKŽe, LKŽPpKe, DnŽ 132). Šis MM remiasi onomasiologine schema ‘X-vabzdys yra Y-ypatybė’.

Kinezinis MM apima šokčiojimo, judėjimo aukštyr žemyn, knibždėjimo konceptualiuosius požymius, kurie yra eksplikuojami LM *šokuoti*, *straksėti*, *spragsėti*⁵², *čiunkuoti*⁵³, *vibždėti*⁵⁴, pvz.: *šokuolis* ‘žiogas’ (LKŽe, LzŽ 259), *straklys* ‘žiogas’ (LKŽe), *sprągis* ‘lapgraužių šeimos vabalas’ (LKŽe, DnŽ 345), *čiunkūtis* ‘uodas, mašalas’ (LKŽe), *vibždūtė* euf. ‘utėlė’ (LKŽe). Šis MM remiasi onomasiologine schema ‘X-vabzdys yra Y-judumo’.

Odoracinio MM pagrindą sudaro konceptualusis vabzdžio kvapo požymis. Šis MM yra neproduktyvus, remiasi onomasiologine schema ‘X-vabzdys yra Y-kvapo’. Užfiksuoti du parazitinės blakės (*Cimex*) pavadinimai, motyvuojami LM *smirdėti*: akcentinis invariantas *smirdėlė* / *smirdėlė* (LKŽe), mišrios motyvacijos⁵⁵ motyvama *smirdāplokštė* (LKŽe).

3.3. Vabzdžio veikimo erdvė ir laikas – du konceptualiojoje plotmėje susiję parametrai. Šie požymiai sudaro lokatyviojo ir temporatyviojo motyvacijos modelių pagrindą. Šiems MM priklausančios motyvamos su leksiniais motyvatoriais susijusios ne tik metonimiškai, bet ir metaforiškai.

Lokatyvusis MM remiasi onomasiologine schema ‘X-vabzdys yra Y-lokacijoje’. Onomasiologinėje entomonimų struktūroje lokacijos parametras implikuoja informaciją apie:

1) vabzdžio (jo lervos) mitybos šaltinį. Šiam pogrupiui priklausančias motyvas vienija konceptualus lokacijos ir maitinimosi požymis. Dalis motyvėmų yra paprastojo grambuolio (*Melolontha melolontha*) pavadinimai, kurių motyvacijos pagrindą sudaro medžių teminei grupei priklausančios LM: *qžuolas*, *bėržas*, *kařklas*, *klėvas* (vabzdys aptinkamas lapuočių medžių lajose, apgraužia medžių lapus), pvz.: *qžuolinis vābalas* (VdškŽ 864), *bėržagrambolis* (LKŽe), *kařkvabalis*⁵⁶ (LKŽe, DŽe, BŽ, SŽe, ŠVŽŽ I 268, KzRŽ I 322, ZnŽ I 623, VdškŽ 279), *klevinis vābalas* (LKŽe). Kita dalis – paprastojo mėšlavabalo (*Geotrupes stercoarius*) pavadinimai motyvuojami LM *mėšlas*, *šūdas* (vabzdys aptinkamas gyvulių mėšle, lerva minta mėšlu), pvz.: *mėšlāvabalis* (LKŽe, DŽe, SŽe), *šūdvabalis* (LKŽe, ŠVŽŽ II 305, KzRŽ II 346, ZnŽ III 342, VdškŽ 789). Leksiniu moty-

⁵¹ *Skētė ilgaiss sparnais, ir uodega ilga* Ds (LKŽe).

⁵² *Spragsėti, sprągsi, -ėjo* ‘8. šokinėti, šokčioti, spraigyti’; *spraigyti, -o, -ė* ‘1. šokinėti, laigyti’.

⁵³ *Čiunkuoti, -uoja, -avo* ‘6. intr. šokti’ | *Uodai čiunkuoja (laksto aukštyn žemyn)* Dsn (LKŽe).

⁵⁴ *Vibždėti, vibžda, -jo* ‘judėti, knibždėti’.

⁵⁵ Aktualizuojami kvapo ir kūno formos konceptualūs požymiai.

⁵⁶ *Kařkvabalis yra nepiktybinis. Jis lapus graužia* vyšnių, slyvų, va karklo, užtai ir vadinas kařkvabalis (VdškŽ 279).

vatoriumi *šūdas* motyvuojamas ir rūšinis musės pavadinimas: *šūdmusė* ‘didžioji mėšlinė musė’ (LKŽe). Užfiksuota motyvema, kurios pagrindą sudaro LM *siena* (vabzdys aptinkamas sienoje, graužia medieną): *siėnvabalis*⁵⁷ ‘kinivarpa’ (LKŽe);

2) lizdo sukimo vietą. Šis požymis inkorporuotas poroje entomonimų, kurių motyvacijos pagrindą sudaro LM *sāmana*, *úoksas*⁵⁸: *samānē* ‘kamanė’ (LKŽe, DŽe, SŽe, VdškŽ 665), *úokstas* ‘bičių žvalgai’ (LKŽe);

3) geografinę kilmę. Tai kolorado vabalo (*Leptinotarsa decemlineata*) invariantinis pavadinimas: *kolorādas* / *kolorādas*⁵⁹ (PPAŽ I 512, KpŽ II 425, VdškŽ 314).

Temporatyvusis MM susijęs su konceptualiuoju laiko požymiu. Apibendrinta šio MM onomasiologinė schema – ‘X-vabzdys yra pastebimas Y-laiku’. Negausus temporatyvusis MM implikuoja informaciją apie vabzdžių funkciją žemdirbiško laiko skaičiavimo, sėjos, tikėjimų srityje. Onomasiologinėje entomonimų struktūroje vabzdžių aktyvumo periodas siejamas su tam tikru kalendoriniu laiku (ppr. pavasario–vasaros pradžios), javų sėja. Nustatyti keturi LM implicitiškai perteikiantys temporatyvųjį parametą: *mojavā*⁶⁰, *Jōnas*, *avižā*, *grikis*, pvz.: *mōjinis* (*mojāvas*) *vābalas* ‘karkvabalis’ (LKŽe, VdškŽ 864), *Jōno vābalas*⁶¹ ‘jonvabalis’ (ŠVŽŽ I 237), *avižāsėjis*⁶² ‘laumžirgis’ (LKŽe), *grikagrambuolis*⁶³ ‘mažas juodas vabalas’ (LKŽe). Rečiau temporatyvusis parametras reiškiamas eksplacitiškai, pvz.: *žibanaktis*⁶⁴ ‘jonvabalis’ (LKŽe, PPAŽ II 808).

3.4. Funkcinis MM vienija entomonimus, kurių onomasiologinėje struktūroje fiksuojami konceptualieji veiksmo požymiai. Veiksmo požymių spektras apima vabzdžio keliamo poveikio, paskirties, būsenos parametrus.

Viena iš nustatytų funkcinio MM onomasiologinių schemų yra susijusi su kontakto parametru ‘X-vabzdys veikia Y-objektą / gyvą organizmą’:

1) aktualizuojamas destruktivus vabzdžio poveikis (ppr. skylių darymas, irimas, gedimas) negyviems objektams. Ši konceptualųjį požymį verbalizuoja LM *kāsti*, *drunyti*, *grizyti*, *vīrbinti*, *ėsti*, *varpyti*, *graužti*. Tai – invariantiniai kandies ir kinivarpos pavadinimai. Vienašaknės motyvemos implikuoja vabzdžio atliekamą destruktivų veiksmą, keliašaknės – destruktivų veiksmą ir veiksmo objektą arba subjektą, pvz.: *kandis* / *kāndis* (LKŽe, DŽe, BŽ, ŠVŽŽ I 260, PPAŽ I 452,

⁵⁷ *Siėnvabalis mažas*, *ēda sienas* Grš (LKŽe).

⁵⁸ *Úoksas* ‘išpuvusi skylė medyje, drėvė, šova’.

⁵⁹ Naujai į tarmes patekęs pavadinimas; plg. a. *Colorado beetle*, r. *копорадский жук*.

⁶⁰ *Mojavā* ‘gegužinės pamaldos’; *mōjinis*, –ė ‘gegužės mėnesio’.

⁶¹ Entomologai nurodo, kad jonvabalių patelės „gausiai ima švytėti birželio, t. y. Joninių, mėnesį“ (Šablevičius 2011, 44); *Joninės* ‘Jono šventė (birželio 24 dieną)’. Tautosakos pavyzdžiai iš įvairių Lietuvos vietų liudija, jog Šv. Jono naktį jonvabaliai buvo renkami vaistams, burtams ir pokštams (žr. Balys 1993, 225–226).

⁶² *Kap jau lakioja avižāsėjai, tai tada metas sēt avižos* Vrn (LKŽe).

⁶³ *Grikius sėja, kai pilna žemė grikagrambuolių* Lš (LKŽe).

⁶⁴ < *Žibėti*, *žiba*, –ėjo + *naktis*, pvz.: *Naktį laba gražiai šviečia, vadinam žibanaktis* Knv (LKŽe).

KzRŽ I 316, DvŽ I 242, KpŽ II 168), *driunelė* / *drunėlė* (LKŽe), *grizas* (LKŽe), *virbikas* (LKŽe, SŽe), *siėnėdis* / *siėnaėdis* (LKŽe), *kinivarpa*⁶⁵ (LKŽe, DŽe, SŽe), *kirvarpa* / *kiřvarpa* / *kirvarpà* (LKŽe, SŽe, KzRŽ I 358, ZnŽ I 695), *kiřmgrauža* / *kirmgrauža* (LKŽe, DŽe, SŽe, DnŽ 138). Šiam funkcinio MM variantui galima skirti ir rūšinį pavadinimą *kirmāšikė*⁶⁶ vlg. ‘tokia mūsų rūšis’ (LKŽe);

2) aktualizuojamas vabzdžio sukeltas poveikis gyviems organizmams (gyvuliams, augalams, žmogui), pvz.: *zyllys*⁶⁷ ‘gylys, sparva’ (LKŽe), *saūsis* / *sausys*⁶⁸ ‘amaras; lapgraužis’ (LKŽe, DŽe, SŽe, KrtnŽ 357, ŠVŽŽ II 171), *kařtas*⁶⁹ ‘kurklys’ (LKŽe); fizinis vabzdžio ir žmogaus kontaktas, pvz.: *auslindà* / *auslinda*⁷⁰ (LKŽe, DnŽ 38), *sařtamyžė* vlg. ‘rudoji skruzdėlė’ (LKŽe), *šaltmyžė*⁷¹ ‘rudoji miško skruzdėlė’ (LKŽe).

Kita funkcinio MM onomosiologinė schema yra susijusi su vabzdžio paskirties parametru – ‘X-vabzdys, naudojamas Y-paskirčiai’. Aptariamasis parametras paremtas įsitikinimu apie vabzdžio tinkamumą naudoti jį liaudies medicinos reikmėms. Šis konceptualusis požymis verbalizuojamas leksiniais motyvatoriais, kurie vabzdžio paskirtį aktualizuoja eksplicitiškai, pvz.: *siūtvabalis*⁷² ‘karkvabalis’ (LKŽe), *kárpakandis*⁷³ ‘žiogas’ (LKŽe).

Trečioji funkcinio MM onomasiologinė schema yra susijusi su vabzdžio būsenos / proceso parametru, apibendrintai nusakoma ‘X-vabzdys atlieka Y-veiksmą’, pvz.: *grambys*⁷⁴ ‘karkvabalis’ (LKŽe), *lañkuonys* / *lánkuonys*⁷⁵ ‘bitės,

⁶⁵ *Kinis* ‘1. gyvulio (ppr. kiaulės) guolis, migis; 2. kraikas, iš kurio daromas guolis; 3. lizdas, gūžta; 4. prk. suverstas nešvarus, prastas žmogaus guolis’.

⁶⁶ < *Šikti*, -a, -o, pvz., *Kirmāšikės yra melsvos, skambančios, deda kiaušius į meisą* Šts (LKŽe).

⁶⁷ < *Zylióti*, -iója, -iójo ‘1. gyliuoti (apie gyvulius)’, pvz.: *Karvė kad zyliója – apipuolė sparvos, žabalės* Pnd (LKŽe); *Tik padainuok treku treku biz, ir pradedą karvės zyliot, mislija, kad sparvos puola* Svn (LKŽe).

⁶⁸ < *Saūsti*, -ta, -o ‘1. sausėti’; *saūsis* ‘4. sausumas’; *sūsas* ‘2. nykimo, džiūvimo liga’, pvz.: *Pernai putelis buvo aptekęs sausiū – lapeliai buvo sutraukti* K1 (LKŽe).

⁶⁹ Galbūt galima kurklio kaip uždegimo / infekcijos sukėlėjo interpretacija (plg. Vaitkevičienė 2008, 106); < *kāris* / *karys* ‘votis, trynė’; *kiřsti*, *keřta*, *kiřto* ‘4. gelti, kęsti; *ikiřsti*, *ikeřta*, *ikiřto* ‘3. įgelti, įkęsti’, pvz., *Kartas iķirto basą koją, ir dabar suka karį (votį)* Nmn (LKŽe).

⁷⁰ < *Ausis* + *lįsti*, *leñda*, *liñdo*, pvz.: *Jei daug auslindy, negali atsiginti, ir zyz prie ausų* Vds (DnŽ 38); *Geltuona vabuoie – auslynda, kur į ausį lend* Žr (LKŽPpKe).

⁷¹ Kontakto parametras fiksuojamas implicitiškai: < *sartėlė*; *šaltas*, -à + *mýžti*, -a, -o, pvz.: *Kad juoda [skruzdėlė iķanda] – baika, kad sařtamyžė – negerai: peršti drūtai* Strn (LKŽe).

⁷² < *Siūtas* ‘5. pasiutligė’; *pasiūsti* ‘susirgti pasiutimo liga’, pvz., *Siūtvabalis – vabalas nuo pasiutimo gydyti* Plv (LKŽe).

⁷³ < *Kárpa* + *kąsti*, *kánda*, *kándo*, pvz.: *Pasigavau kárpakandį ir norėjau, kad jis nukęstų nuo mano piršto karpą* Ldk (LKŽe).

⁷⁴ < *Grambýti*, *grambo*, *grambė* ‘smaguriauti, skabytis’; *grambti*, -ia, -ė ‘godžiai valgyti, šlamšti; *gramblinėti*, -ėja, -ėjo ‘ėdrinėti, graužinėti’, *grambūs*, -i ‘kuris grambose, ieško maisto’.

⁷⁵ < *Lankýti*, *lañko*, *lañkė*, pvz., *Avilio apsrinkt neskrenda visos bitės, tik lañkuonys* Kkl (LKŽe).

kurios skrenda nužiūrėti vietos naujam spiečiui apsisototi; bičių žvalgai' (LKŽe, DŽe, SŽe).

Apibendrinimas

1. Lietuvių kalbos entomonimai sudaro tam tikrą sistemą tiek semasiologiniu, tiek onomasiologiniu požiūriais. Onomasiologinė analizė leidžia sistemingai atkurti abstrakčias kognityvines (mąstymo) kategorijas. Semasiologinė analizė padeda atskleisti subtilius konceptualiuosius (pažintinius) požymius (pvz., įvardijimo priežastis, liaudiškos kategorizacijos principus). Onomasiologinis aspektas nepakeičia semasiologinio – svarbi abiejų metodų dermė.

2. Semasiologinė sisteminių kalbos duomenų analizė padėjo išryškinti gausų lietuvių kalbos liaudiškųjų entomonimų korpusą: užfiksuota per 300 invariantinių leksemų. Teminės grupės gausumą lemia polisemiškumas, išplėtoti sinoniminiai ryšiai – didžioji dalis vabzdžių nėra pavadinama tik vienu pavadinimu. Leksikografijos šaltinių analizė atskleidė, kad įvardijama per trisdešimt vabzdžių rūšių (genčių). Visi įvardijami vabzdžiai sudaro sinantropinį ryšį su žmogaus gyvenamąja aplinka. Pavadinamos tik būdingiausios vietinės rūšys (gentys) – tai kalbinis etnozoologinės kategorizacijos atspindys.

3. Onomasiologiniu aspektu entomonimų, kaip nominacijos proceso rezultatų, analizė yra perspektyvus būdas tirti pasaulio vaizdą kalboje. Sisteminė nominacijos tipų, būdų, rūšių, priemonių analizė yra vienas iš metodų, leidžiančių išryškinti aksiologinius, konceptualiuosius vabzdžių požymius, liaudiškąją hierarchinę vabzdžių kategorizaciją.

4. Entomonimų onomasiologinėje sistemoje paprastai fiksuojama 1–2 motyvacijos požymiai. Šie požymiai gali būti reiškiami eksplicitiškai ir implicitiškai, su struktūrinių ir leksinių motyvatorių pagalba. Sisteminė entomonimų motyvacijos modelių analizė išryškino dvi pagrindines mentalines operacijas nominacijos procese: a) objektyvus realybės vertinimas, remiantis sensoriniais (regos, klausos, uoslės, lytėjimo) pojūčiais; b) asociatyvinis realybės vertinimas, remiantis metaforos (metaftonijos) mechanizmu.

5. Kompleksinė lingvistinė analizė atskleidė, kad entomonimų nominacijos sistema yra informatyvi etnolingvistiniu požiūriu. Leksikografinių šaltinių duomenys liudija, kad vabzdžių mikropasaulis yra glaudžiai susijęs su žemdirbišku gyvenimo ritmu: aktualizuojami vabzdžiai, puolantys gyvulius, darantys poveikį gyvenamai aplinkai, lingvistinėmis priemonėmis fiksuojamos vabzdžių funkcijos žemdirbiško laiko skaičiavimo, liaudies medicinos, papročių srityje. Dalis vabzdžių (laumžirgis, jonvabalys, boružė, žiogas) pavadinami dėl jų etnokultūrinės svarbos. Lingvokultūrinio kodo požiūriu itin informatyvūs komparatyvieji

(zooniminis ir antroponiminis) motyvacijos modeliai, pagrįsti regėjimo gešaltų, mitologinės motyvacijos, archetipinių vaizdinių parametrais. Entomonimų konceptosfera – perspektyvi etnolingvistinių tyrimų sritis, verta didesnio tyrėjų ir rinkėjų dėmesio.

Santrumpos

- a. – anglų
- alb. – albanų
- br. – baltarusių
- l. – lenkų
- r. – rusų
- rum. – rumunų
- vo. – vokiečių
- žemėl. nr. – žemėlapių numeris

Šaltiniai

- Buck 1949 – Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages: A contribution to the History of Ideas*. Chicago: University of Chicago Press.
- BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. – <http://bkz.lki.lt>
- DnŽ – Vytautas Vitkauskas. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1976.
- DrskŽ – Gertrūda Naktinienė, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas. *Druskininkų tarmės žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1988.
- DvŽ – *Dieveniškų šnektos žodynas*, t. I–II. Sudarė Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, 2010.
- DŽe – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Elektroninis variantas, 2015 (atnaujinta versija 2017). – <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>
- KltŽ – Angelė Vilutytė. *Kaltanėnų šnektos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2008.
- KpŽ – Klementina Vosylytė. *Kupiškėnų žodynas*, t. I–IV. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007, 2010, 2011, 2013.
- KrtnŽ – Juozas Aleksandravičius. *Kretingos tarmės žodynas*. Sudarė D. Mikulėnienė, D. Vaišnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.
- KzRŽ – Aldonas Pupkis. *Kazlų Rūdos šnektos žodynas*, t. I–II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 2009.
- LEW – Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. 2 Bde. Heidelberg: Winter; Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht, 1962–1965.
- LKA I – Lietuvių kalbos atlasas, t. I. Vilnius: Mokslas, 1977.
- LKEŽDB – *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*. – <https://etimologija.baltnexus.lt/>
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*. Elektroninė versija, 2005 (atnaujinta versija 2017). – <http://www.lkz.lt/>
- LKŽPpKe – *Lietuvių kalbos žodyno papildymų kartoteka*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015. – <https://ekalba.lt/lkz-papildymu-kartoteka>
- LzŽ – Jonas Petrauskas, Aloyzas Vidugiris. *Lazūnų tarmės žodynas*. Vilnius: Mokslas, 1985.

- PEŽ – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. I. Vilnius: Mokslo; t. II–III. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla; t. IV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1988–1997.
- PPAŽ – Asta Leskauskaitė, Vilija Ragaišienė. *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas*, t. I–II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016, 2019.
- SEJL – Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, Wydział Filologiczny, 2007.
- SistŽe – Jonas Paulauskas. *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo, 1987. Elektroninis variantas, 2015. – <http://lkiis.lki.lt/sisteminis>
- SŽe – Antanas Lyberis. *Sinonimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002. Elektroninis variantas, 2015. – <http://lkiis.lki.lt/sinonimu>
- ŠVŽŽ – Birutė Vanagienė. *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas*, t. I–II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, 2015.
- VdškŽ – Žaneta Markevičienė, Aurimas Markevičius. *Vidiškių šnektos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.
- ZnŽ – *Zanavykų šnektos žodynas*, t. I–III. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 2004, 2006.
- ZtŽ – Aloyzas Vidugiris. *Zietelos šnektos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

Literatūra

- Alinei 1988 – Mario Alinei. Slavic baba and other ‘old women’ in European dialects. A semantic comparison. *AAVV, Wokół Języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci profesora Mieczysława Szymczaka*. Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 41–51.
- Alinei 2005 – Mario Alinei. Names of animals, animals as names: synthesis of a research. *Animal Names*. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, 245–268.
- Auksoriūtė 2016 – Albina Auksoriūtė. Lietuviški blakių pobūrio vardai. *Terminologija* 23, 175–194.
- Balys 1993 – Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis.
- Berlin 1992 – Brent Berlin. *Ethnobiological Classification: Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies*. New Jersey: Princeton University Press.
- Boerescu 2000 – Pârvu Boerescu. Paralelisme lexicale expresive româno-albaneze (Sugestii etimologice). *Limba română* XLIX, 193–203.
- Dabašinskienė, Voeikova 2015 – Ineta Dabašinskienė, Maria Voeikova. Diminutives in spoken Lithuanian and Russian: Pragmatic functions and structural properties. *Contemporary approaches to Baltic linguistics*, 203–234.
- Dundulienė, Ščemeliovas 1979 – Pranė Dundulienė, P. Ščemeliovas. Lietuvių liaudies oro spėjimai. *Istorija*, t. 19, s. 1, 116–130.
- Fernández-Domínguez 2019 – Fernández-Domínguez, Jesús. The onomasiological approach. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*.
- Goudi 2011 – Maria Goudi. *Etude motivationnelle de la zoonymie dialectale dans les variétés linguistiques de l'île de Lesbos (Grèce)*. Daktaro disertacija. Université de Grenoble.
- Gritėnienė 2006 – Aurelija Gritėnienė. *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės panevėžiškių patarmėje*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Horecký 2007 – Ján Horecký. An onomasiological interpretation of word-formation. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 4(1), 21–27.
- Jakaitienė 2009 – Evalda Jakaitienė. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Jasiūnaitė 2010 – Birutė Jasiūnaitė. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

- Kos 2019 – Petr Kos. Metaphor and metonymy as a means of economy of expression. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 16(1), 146–161.
- Kosh, Marzo 2007 – Peter Koch, Daniela Marzo. A two-dimensional approach to the study of motivation in lexical typology and its first application to French high-frequency vocabulary. *Studies in Language* 31(2), 259–291.
- Kovalyk, Tymochko 2020 – Natalija Kovalyk, Lesia Tymochko. Quantitative Data Analysis of Water Concept in English Water Management Metadiscourse. *Respectus Philologicus* 37(42), 91–103.
- Lipskienė 1975 – Jonina Lipskienė. Termininiai frazeologizmai su asmenvardžiais. *Acta Linguistica Lithuanica* 16, 248–253.
- Lisinskaitė 2003 – Aušra Lisinskaitė. Baltiški laukinių gyvūnų pavadinimai: kalbinė ir liaudies motyvacija. *Tiltai* 14, 50–57.
- Lubienė 2014 – Jūratė Lubienė. Lietuvių ir latvių kalbų mikonimai: motyvacijos modelių įvairovė. *Valoda dažadų kultūru kontekstā*, 166–174.
- Lubienė 2015 – Jūratė Lubienė. *Lietuvių kalbos mikonimai: nominacija ir motyvacija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Lubienė, Pakalniškienė 2018 – Jūratė Lubienė, Dalia Pakalniškienė. Šiaurės žemaičių somatonimai: galvos srities pavadinimų nominacija. *Res humanitariae* 24, 9–26.
- Lubienė, Pakalniškienė 2020 – Jūratė Lubienė, Dalia Pakalniškienė. Metaforiniai šiaurės žemaičių patarmės somatonimai: artefaktinis motyvacijos modelis. *Lietuvių kalba* 15, 1–15.
- Macienė 2005 – Jurgita Macienė. *Deminutyvų stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Macijauskaitė 2004 – Jurgita Macijauskaitė. Boružės interpretacija lietuvių tautosakoje: Dievo ir velnio karvutės. *Liaudies kultūra* 1, 26–28.
- Mendoza Ibáñez, Masegosa 2014 – Francisco José Ruiz de Mendoza Ibáñez, Alicia Galera Masegosa. *Cognitive Modeling: A linguistic perspective*, vol. 45. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Moerdijk 2008 – Fons Moerdijk. Frames and semagrams. Meaning description in the General Dutch Dictionary. *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress (Barcelona, 15–19 July 2008)*, 561–569.
- Panther, Radden 2011 – Klaus-Uwe Panther, Günter Radden. Introduction: Reflections on motivation revisited. *Motivation in Grammar and the Lexicon*, vol. 27. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1–26.
- Popescu-Sireteanu 1980 – Ion Popescu-Sireteanu. Etimologii (mămărúță, măriúță, buburúză, gărgăriță, mărgăriță, paparúgă). *Limba română*, 533–536.
- Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017 – Kristina Rutkovska, Marius Smetona, Irena Smetonienė. *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*. Vilnius: Akademine leidyba.
- Sabaliauskas 1990 – Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas.
- Santos-Fita, Costa-Neto, Sciavetti 2011 – Dídac Santos-Fita, Eraldo M. Costa-Neto, Alexandre Schiavetti. Constitution of ethnozoological semantic domains: meaning and inclusiveness of the lexeme «insect» for the inhabitants of the county of Pedra Branca, Bahia State, Brazil. *Anais da Academia Brasileira de Ciências* 83(2), 589–598.
- Shvets 2020 – Natalia Shvets. Ichthyonyms Motivational Analysis: Interdisciplinary Cross-Linguistic Perspective. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VIII (66), Issue 218, 58–61.
- Smetona 2015 – Marius Smetona. *Lietuvių kalbos eufemizmai: raiška ir motyvacija*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Šablevičius 2011 – Bronius Šablevičius. *Vabalai*. Kaunas: Lututė.
- Šalaviejūtė 2019 – Žydrūnė Šalaviejūtė. *Lietuvių kalbos zoonimai: karvės, jaučio, veršio pavadinimai ir jų motyvacija*. *Res humanitariae* 26, 37–49.

- Toporov 2000 – Vladimir Toporov. Dar kartą apie baltiškų ir slaviškų dievo karvytės pavadinimus pagrindinio mito perspektyvoje. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*. Vilnius: Aidai, 127–148.
- Vaitkevičienė 2008 – Daiva Vaitkevičienė. Devyniamisliis, arba kurklio istorija. *Tautosakos darbai*, 101–123.
- Vaitkevičienė 2015 – Daiva Vaitkevičienė. Ką kalba mielė, bačkoj būdama?...: apie meilę ir karą alaus mitologijoje. *Liaudies kultūra* 6, 45–61.
- Vėlius 1987 – Norbertas Vėlius. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*. Vilnius: Vaga.
- Wierzbicka 2013 – Anna Wierzbicka. Polish zwierzęta ‘animals’ and jabłka ‘apples’: an ethnosemantic inquiry. *The linguistic worldview: Ethnolinguistics, cognition, and culture*. London: Versita, 137–159.
- Witczak 2011 – Krzysztof Tomasz Witczak. Lithuanian bužys ‘insect, cockchafer, beetle, louse’ and related problems. *Baltistica* 46(1), 79–85.
- Zhabotynska 2002 – Svitlana Zhabotynska. Shorts, breeches, and bloomers: Plurality in blends. *Odense working papers in language and communications* 2, 127–142.
- Zhabotynska 2010 – Svitlana Zhabotynska. Principles of building conceptual models for thesaurus dictionaries. *Когниция, коммуникация, дискурс. Филология* 1, 75–92.
- Блинова 2009 – Ольга Блинова. Концепция мотивационного словаря сибирского говора, Вестник Томского государственного университета. *Филология* 1(5), Томск: Издательство Томского университета, 5–12.
- Коновалова 2014 – Ольга Коновалова. Модусна мотивація англійських ентомонімів. *Філологія (мовознавство)* 19, 144–148.
- Михайлов, Цивьян 2009 – Н. А. Михайлов, Татьяна Цивьян. Rauda bogužei – Плач по божьей коровке (статья ВН Топорова и стихотворение М. Мартинайтиса). *Балто-славянские исследования* 18, 568–577.
- Селиванова 2011 – Елена Селиванова. Номинация и когниция: новая типология мотивации языковых единиц. *Когниция, коммуникация, дискурс. Направление: Филология* 3, 64–85.

Žydrūnė Šalaviejtė

LITHUANIAN ENTOMONYMS: NOMINATION AND MODELS OF MOTIVATION

Summary

The article presents an analysis of Lithuanian folk entomonyms (insect names). Folk entomonyms make up a system, both from a semasiological and an onomasiological point of view. The analysis of detailed semasiological (lexicographic) dictionaries allowed us to determine the approximate boundaries of the entonym thematic group. On the basis of data from lexicographical sources, it can be stated that the investigated thematic group has over 300 invariant lexemes. Folk entomonyms have formal variants, derivative and lexical synonyms. The most numerous groups of derivative and lexical synonyms consist of words for: a bee (32), a cockchafer (26), a ladybird (22), a dragonfly (20), a louse (19), a fly (17), and a grasshopper (17). A total of over 30 folk species (*genus*) has been identified.

The onomasiological system of entomonyms consists of unmotivated (16%) and motivated (84%) nomination types. Due to the ways of inclusion into the language system, unmotivated nominathemes are internal (70%) and external (30%) types of nomination. The predominance of the motivated nominathemes is considered a universal phenomenon of the lexical system. According to the formal structure, motivated entomonyms are single-root (74%) or multi-root (26%). The nomination types of motivated single-root entomonyms are affixic (56%), semantic (16%), and substantive (2%); and multi-root are composite (18%), and collocation (8%). The most productive form of affixic nomination is suffixation (85%). Among the most productive affixic nomination instruments, the following suffixes have been identified: *-elė/-ėlė*, *-elis/-ėlis*, *-(i)ukas*, *-lys*, *-inas*.

The most characteristic semantic motivation models of entomonyms were determined according to the explicit expression of lexical motivators. According to the cognitive features of a higher level of abstraction, models of motivation connect to certain types. The onomasiological system of entomonyms consists of five types of model of motivation: comparative (40%), descriptive (35%), functional (12%), locative (8%), and temporative (5%).